

Јово Михаљевић

УСЛОВИ ПОВЛАЧЕЊА ПАРТИЗАНСКИХ СНАГА ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ ПОЧЕТКОМ 1942. ГОДИНЕ

Идеја и одлука о повлачењу партизанских снага почетком 1942. из оних крајева Црне Горе у којима више није било услова за њихов опстанак и активност имала је своје пуно историјско оправдање. Она је дошла као резултат процјене војне и политичке ситуације тог периода, досљедније примјене партизанског начина ратовања у избјегавању фронталних битака, а била је повезана и са даљом реорганизацијом партизанских одреда, тј. стварањем таквих јединица које би биле способне за маневрисање и борбу и ван терена на коме су настале.

Пошто циљ овог саопштења није, нити може оваквом пригодом и на оволико простора да буде, шире и детаљније разматрање војних дјјстава на територији данашње Социјалистичке Републике Црне Горе првих мјесеци 1942, иако је синхронизована и вјешто вођена акција италијанских окупатора и квислинга условила то повлачење одреда, — осврнућемо се, углавном, на оне околности које су у датим условима проузроковале стално осипање тих снага током повлачења, нарочито у периоду април—мај и све до формирања бригада у јуну 1942. То су, прије свега, тактика *руковођења у повлачењу* и *економски фактор*, због кога су јединице још теже подносиле ту сталну дефанзиву у којој су се налазиле. Ове двије околности имале су јаког утицаја на осипање партизанских снага и свођење онако бројних и квалитетних одреда, који су и у југословенским размјерама могли да одиграју значајнију улогу, на свега двије црногорске и једну санџачку бригаду.

Економски фактор везан за снабдијевање трупа био је у историји ратова увијек присутан и при разради идеја за операције и у току самог њиховог извођења. С обзиром на тактику и начин партизанског ратовања, као и на карактер Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, овај фактор је код нас, током другог свјетског рата, још више долазио до изражаја. Главни извор свог снабдијевања војска је имала у народу. Поред ратног плијена, она је користила економски потенцијал терена на коме се налазила, па је због тога снабдијева-

ње војске непосредно утицало не само на морално-политичко стање јединица већ и на политичко стање на терену са кога су средства узимана.

Рат 1941. пореметио је ионако скроман привредни потенцијал свих крајева данашње републике, био је нарушен систем размјене добара између села и града, а годишње доба о коме је ријеч такође је утицало да се проблем снабдијевања појави у још оштријој форми. Резерве намирница, у првом реду житарица, биле су на измаку, а нова жетва још није била стигла. Месо од ситне стоке, као главни прехранбени артикал, било је тада најчешће лошег квалитета. Количине меса које су биле разним нормама и таблицама о исхрани предвиђене, а само повремено и даване, по својој калоричној вредности биле су знатно испод минимума који је организму био потребан да у условима физичких напора, зиме и лоших смјештајних услова, лоше одјеће и обуће надокнади губитак калорија, тј. за одржавање организма у потребној кондицији. Таква физичка исцрпљеност морала је да утиче негативно и на морал бораца.

Стање у Црној Гори почетком 1942. године било је резултат војно-политичких кретања, као и низа слабости које су дошле до изражаја у руковођењу устанком. Оцјене о политичким грешкама партијског руководства Црне Горе дате у отвореном писму Централног комитета Комунистичке партије Југославије од априла 1942. објашњавају неке основне узроке стања које је тада настало у овом дијелу земље. Али економске прилике и глад имале су, уз то, важну улогу у смислу погоршања тог стања.

Из низа докумената и преписке која је вођена између појединих партијских и војних руководства са Покрајинским комитетом или Главним штабом за Црну Гору, Боку и Санџак, као и на основу њихове преписке са Централним комитетом КПЈ, односно са Врховним штабом, то се јасно да закључити. Економске прилике и глад имале су тешких посљедица по развитац устанка не само у Црној Гори већ и ван ње. Али, исто тако, на основу докумената из тог периода, можемо да закључимо да ни партијска ни војна руководства на овом терену нијесу увијек узимала у обзир, боље рећи губила су понекад из вида важност тога питања и његов непосредни утицај на морално-политичко стање и борбену готовост јединица. Далеко смо од закључка и тврдње да су та руководства занемарила питање исхране војске у том периоду. Напротив, из низа докумената види се да су многи штабови и руководства на терену бринули о томе како би га што боље ријешили. Али, ако погледамо услове материјалног обезбјеђења јединица током дефанзиве у Црној Гори првих мјесеци 1942, онда има мјеста критичком разматрању тактике која је вођена у току дефанзиве и спорог предузимања одговарајућих мјера које би спријечиле онако масовно осипање бројних партизанских одреда ангажованих у неравној борби са непријатељима.

Као главне узроке томе да се ситуација у Црној Гори „из дана у дан погоршава“, Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак истиче у писму од 7. марта 1942. Централном комитету:

1. Слабости партијских организација и низак идејни ниво кадрова, због чега је било случајева да су се и неки бивши чланови КПЈ уписали у четничке редове, и

„2. Врло тежак економски положај маса из којег потиче и недовољна издржљивост у дужим борбама“. Ово је, каже се даље у писму, пета колона обилно користила, обећавајући свима онима који се придруже борби против партизана редовно требовање од окупатора.¹

„Наш најтежи проблем јесте проблем исхране“, каже се у извјештају Ивана Милутиновића и Милована Ђиласа од 3. априла 1942. Врховном штабу. „Тај проблем се своди на проблем живота и проблем организације. Овај други ћемо ријешити, али проблем жита не можемо ријешити без помоћи са стране, и то у првом реду ваше, иако ‘знамо са каквим се тешкоћама и ви борите. Ми смо створили релативно велику војску, а у изгледу је стално повећање те војске, уколико се слободна територија буде ширила. Али, другови“, каже се даље у извјештају, „та војска неће бити добра војска, уколико не буде имала хлеба“. У извјештају се даље истиче да су потребе за војском од 3.000 људи огромне, да има јединица које данима не добијају хлеба, да тако неће моћи још дуго, због чега се изражава бојазан да не дође до најгорег, тј. да је не испусте због тога што не могу да је прехране. „Ово питање може за нас постати врло критично“, завршавају они своје писмо.²

У једном наређењу штаба Никшићког одреда из априла мјесеца указује се на потребу штедње намирница и на околност да неке јединице немају хлеба. Штаб одреда даје упутство о набавци хране и таблицу дневног obroка која, треба да износи:

хлеба	—	—	—	400 грама
меса	—	—	—	700—800 грама
варива	—	—	—	500 грама итд. ³

Услови снабдијевања са терена били су такви да су јединице ријетко када могле да обезбиједе количине хране предвиђене овим таблицама. Тако Сава Ковачевић и Вељко Мићуновић извјештају 14. маја 1942. Главни штаб да је исхрана јединица недовољна, да добивају свега по 80 грама брашна и 700 грама овчјег и козјег меса, па има много изнемоглих и болесних од глади.⁴

¹ Архив Института за изучавање радничког покрета, Београд (у даљем тексту АИРПЈ), фонд ЦК КПЈ 1942, бр. 102.

² Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (у даљем тексту Зборник НОР-а), том III, књ. 3, стр. 134.

³ Исто, стр. 142.

⁴ Исто, стр. 235.

Као припадник јединица Ловћенског одреда и лично сам доживио у априлу и мају, на терену Катунске нахије, без сумње најтеже дане у току читавог рата. Много теже од оних који су успиједили у тешким биткама тзв. IV и V офанзиве 1943. Иако је у овим биткама непријатељ наметао партизанским јединицама веома тешке услове ратовања, скопчане са ванредним напорима и жртвама, сама динамика борби доводила је партизане повремено у повољнији положај од онога приликом повлачења кроз Катунску нахију 1942. године. У току битака 1943. било је успјелих противнапада и пробоја, везаних за промјену терена, што је у погледу исхране и снабдијевања јединица стварало много повољније услове, било да је ријеч о ратном плијену, конфискацији или реквизицији са терена. Јединице Ловћенског одреда биле су, међутим, у априлу, мају и у првој половини јуна 1942, а неке и даље, значи око три мјесеца, готово стално без хљеба. Незнатне количине кукурузног и на жрвњу лоше мљевеног брашна, које смо ријетко примали, нијесу биле довољне да се људима обезбиједи ни скроб умјесто хљеба. Одсуство поврћа, воћа, шећера, масти и других артикала чинило је исхрану једноличном, без најнужнијих витамина и организму пријекно потребних састојака. Анемичност, скорбут и друге болести, као посљедице лоше исхране, биле су честа појава међу борцима.

Стално повлачење, без перспективе на неко побољшање ситуације, морало је негативно да утиче на морал људи и да их нагони на размишљање како да изађу из тог положаја. Настојање штабова и партијских руководстава да се интензивнијим политичким радом одржи морал код људи није могло да дâ значајније резултате. Развученост јединица и стални боравак на положајима онемогућавали су интензивнији политички рад, а објективни услови у којима су се људи налазили умањивали су значај и онога што се на том плану предузимало. Зато је разумљиво што су људи сами тражили излаз и напуштали јединице. Понекад су они у групама долазили код команданта свог батаљона да му отворено кажу да тако више не могу да издрже. Јер, није се радило о борцима који су се случајно нашли у партизанима. То су били активни учесници борбе и покрета од почетка устанка у Црној Гори, који су за непуну годину дана не једном доказали да су за бескомпромисну борбу против окупатора и квислинга. Они су у већини случајева сматрали да ће по повратку на свој терен моћи да се одрже и одлазили су. За њих бисмо могли слободно рећи да то нијесу били дезертери из борбе, већ дезертери из глади.

О томе колико је економска ситуација настала у прољеће 1942. у Црној Гори наметала бригу око исхране војних јединица говори и наређење Главног штаба за Црну Гору и Боку од 1. маја 1942. штабу Ловћенског одреда. Након констатације да штаб Ловћенског одреда има довољно људства на располагању (четири батаљона и омладинску чету — свега око 700 бораца,⁵ у наређењу

⁵ Исто, стр. 148.

се каже да је потребно да се то људство правилно распореди „како би могли вршити акцију у прибављању хране за прехрану војске”. Послије разраде задатака батаљонима, Главни штаб закључује да „питање прехране треба да буде један од важних задатака кога имате сами да ријешите”.⁶

У плану Врховног штаба од 8. маја 1942. о задацима црногорских јединица поред осталог каже се: „Не смијемо дозволити да на питању исхране распустимо тек формирану војску. Ми ћемо морати наћи неки излаз, макар и у пребацивању извјесног броја јединица на други терен. Проблем исхране постаје све тежи. Нарочито ће бити тешко рјешив послије ове „офанзиве”. Заиста, куд год су прошле непријатељске трупе, потпуно су опустиле крајеве. Све су опљачкале и одмах упутиле у позадину... Прибјегли су другом методу — да нас оставе без хране”.⁷

„Чврсти фронтови, развучени на неколико километара, у сваком случају, за нас означавају изгубљену битку, јер ми на тај начин непотребно замарамо људство и трошимо муницију”, каже се у наређењу Главног штаба за Црну Гору и Боку од 8. маја 1942. штабу Ловћенског одреда.⁸

Пишући 12. маја 1942. Момчиљу Полексићу о физичкој iscrпености јединица Дурмиторског одреда, Обрад Цицмил испиче да је потребно хитно наћи начина да се батаљони одморе, макар и за краће вријеме, јер такви какви су — нијесу способни за извршење брзих акција.⁹

У извјештају Саве Ковачешића и Вељка Мићуновића од 14. маја 1942. Главном штабу поред осталог се каже: „Због сталног повлачења које је понегдје личило на расуло, због глади, а највише због слабог политичког рада, поједине јединице Ловћенског одреда су биле кренуле путем осипања, појавило се дезертерство (до сада око 30 случајева)...” То исто се понавља и у њиховом извјештају од 18. маја: „На фронту су Ловћенске јединице биле пред расулом (слаба исхрана и глад у току једног мјесеца, неуспјеси на фронту, војне и политичке погрешке...”¹⁰

„21. мај 1942... Сазнајемо да је прошле ноћи дезертирало још око десет бораца из батаљона... Почетак масовног дезертерства” — записао сам у свом ратном дневнику.¹¹

Анализирајући стање у јединицама Ловћенског одреда у мају 1942, Батрић Јовановић у својој књизи Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији пише: да се радило о „првокласном људству”, које је измучено и гладно било у дефанзиви на фронту Катунске нахије мјесец и више дана, а биланс овог фронта, као и других, каже аутор, „био је поразан за партизане. Погре-

⁶ Исто, стр. 144, 145.

⁷ Исто, стр. 163.

⁸ Исто, стр. 166.

⁹ Исто, стр. 209.

¹⁰ Исто, стр. 234—268.

¹¹ Ј. Михаљевић, Живи записници, стр. 49.

шна тактика довела је на руб пропасти све јединице”.¹² Пишући о Сињајевини, Јовановић сасвим правилно истиче: „Партизанске снаге нијесу биле способне за дефанзивне фронталне борбе. Изнурено људство није могло изводити ни нападна дјјства”. За разлику од многих званичних извјештаја из тог периода, он каже да су нападе на четничке положаје на овом терену изводили гладни и изнурени партизани, чији су губици били увијек већи од четничких, а то је био још један узрок за деморализацију људи. Упоређујући дјјства на Сињајевини са упадима партизана у Горњу Морачу или у срез данилоградски крајем априла исте године, Јовановић изводи закључак да је то био примјер како је требало дјјствовати против четника: уз мале сопствене, задавати им тешке губитке. Крути и пасивни фронтови на разним секторима, каже он, довели су до многих тешких губитака који су се могли избјјећи.¹³

Проблем је, значи, уочаван, сагледаване су далекосежне посљедице од глади и изнурености у условима сталног повлачења, али је изостала акција у циљу брже промјене ситуације, у циљу стварања нове, у којој би се могли боље очувати кадрови.

Збор партизана Ловћенског одреда, одржан у Ријечанима око 20. маја 1942, још је један примјер лошег руковођења и погрешне политике. Указујући на предстојеће напоре и много веће тешкоће које стоје пред партизанима, Сава Ковачевић је на овом збору изјавио да сваки борац који није у стању да издржи 7 дана глад и жеђ, 7 дана и ноћи непрекидно марш и борбе, нека се слободно врати натраг у позадину или својој кући, додајући, да се то неће никоме узимати као гријех.

За људе који су ионако били на граници своје физичке моћи, ово су били веома тешки услови. То их је још више деморалисало.

Око 150 бораца, већином омладинаца, међу њима и неколико покретних рањеника, вратило се после тог збора „у позадину”. Мали број њих је успио да се пробије кроз италијанско-четничке положаје. Пошто су јединицу напуштали махом без оружја то је положај оних најмлађих био нешто повољнији. Сви су они као заробљеници, спроведени до газних затвора, а многи одатле у логоре. Чланове КПЈ и знатан број чланова СКОЈ-а Италијани су, после саслушања и мучења стријељали, а остале су задржали у логорима.

Главни штаб за Црну Гору и Боку правилно је реаговао на вијест о овом догађају и оштро га осудио. Те изнурене људе, по оцјени Главног штаба, није требало препустити петој колони и окупатору, већ их је требало чувати „као зеницу у оку”. „Поступак је несоцијалан, а може да има и тешких посљедица за нашу народноослободилачку борбу, јер они с правом могу закљу-

¹² Батрић Јовановић, Црна Гора у НОР-у и социјалистичкој револуцији, књ. I, стр. 658.

¹³ Исто, стр. 630.

чити да се ми са људима и људским животима просто играмо” — каже се, поред осталог, у наређењу Главног штаба од 25. маја 1942. штабу Ловћенског одреда и другу Сави Ковачевићу.¹⁴ У извјештају Главног штаба од 30. маја 1942. Врховном штабу, о овом догађају се, поред осталог, каже: „Овакав начин ‘чишћења’ је невојничка, неполитичка и несоцијална мјера, јер смо људе препустили — и то на милост и немилост непријатељу. Ово нама, како у позадини, тако и на слободној територији, компликује војничку и политичку ситуацију”.¹⁵

Овome је нужно додати и огромну прешку учињену према борцима Орјенског батаљона. — Одсјечен од осталих јединица, без одређених директива и правца повлачења, Одред, у јачини око 300 бораца, остављен је на положају да сам рјешава своју судбину. Послије савјетовања штабова батаљона и неколико руководиљаца из херцеговачких јединица, одржаног 28. маја у Сланом, код Требиња, и комунисти оба батаљона сложили су се са мишљењем да је најбоље да се за неко вријеме разбију у мање групе, некомпромитовани да се врате кућама и да се тамо легализују, а остали да продуже илегалан боравак у својим крајевима. Тако је дошло до расформирања Орјенског одреда, тј. његових батаљона, послије чега је окупатору, уз помоћ квислинга, пошло за руком да похвата или у борби убије све истакнуте комунисте, а већину осталих да упути на Мамулу и друге логоре.¹⁶

Овакво осипање снага у току првих мјесеци 1942. учинило је да се у данима формирања III санџачке и IV и V црногорске бригаде не нађу на окупу много бројније јединице, од којих су могле да буду оформљене и још неколике бригаде, и то од људства које је по овом квалитету било слично ономе које је ушло, јуна мјесеца, у састав ових бригада.

На другој страни, нијесу ријетка документа из којих се може видјети да је код многих руководиљаца било претјераног оптимизма при оцјењивању политичког стања у Црној Гори првих мјесеци 1942. Политичко превирање у масама у том периоду одвијало се у правцу јачања четничког покрета и све већег осипања партизанских снага на овом терену. Иако је то временски период од свега неколико мјесеци, у коме се тај процес није одвијао равномерно на свим ужим подручјима Републике, он је јасно показивао тенденцију сталног јачања контрареволуције, која је, у јединственој акцији с окупатором, стварала све теже услове за опстанак партизанских снага на овом терену.

Претјерани оптимизам постојао је у том периоду и код многих руководиљаца, па и неких чланова Покрајинског комитета и Главног штаба Црне Горе, а да се закључити да је постојао и

¹⁴ Зборник НОР-а, том III/3, стр. 307.

¹⁵ Исто, стр. 360.

¹⁶ Др Душан Живковић, Бока Которска и Паштровићи у народноослободилачкој борби, стр. 197—204.

код неких чланова Централног комитета КПЈ, односно Врховног штаба, који су у том периоду боравили у Црној Гори и Санџаку.

Извјештавајући 15. маја 1942. Тита о свом доласку у Немањино, гдје су се срели са Мошом Пијаде, Јола Рибар и Арса Јовановић кажу да се на основу података које је донио Пијаде могу за поједине рејоне извести сљедећи закључци:

„1) Колашински фронт: — Послије побједи у Пољима код Мојковца и у предјелу Шаховића (6—10 ов. мј.) наши припремају напад на Колашин. Шики мисли да је тај напад већ уследио прошле ноћи. Терзић је јако оптимистичан и изјавио је да је ситуација одлична. . .

2) . . . Пипери још изгледа нијесу очишћени, али наши налазе на одличан пријем код народа.

4) Бјеплопавлићи: — ситуација сваким даном све боља. . .”¹⁷

Ово је само један од бројних података који се налазе у извјештајима партијских и војних руководстава или појединих руководилаца са терена Црне Горе, иако је каснији развитак догађаја потврдио да су партијска и војна руководства углавном непријатеља потијењивала, а сопствене снаге прецењивала.

Осим помањкања искуства и недостатака података за реалнију оцјену војно-политичке ситуације у овом периоду у Црној Гори, прогнозе о брзом завршетку рата (у 1942), свакако су имале утицаја на такав оптимизам.

Своју дневну заповијест за 6. мај 1942. Врховни командант НОП-а и ДВ Југославије, позивајући се на првомајску заповијест Стаљина, завршава овим ријечима:

„Напријед у борбу, заједнички, раме уз раме са херојском Црвеном армијом, да у току ове године протјерамо окупатора из наше земље, да уништимо њихове домаће слуге и извојшtimo народима Југославије слободу и независност”.¹⁸

Извјештавајући Главни штаб за Црну Гору и Боку 16. маја 1942. да су ову заповијест прорадили на заједничкој конференцији ударника 1. и 2. батаљона, штаб Зетског одреда наводи и зајет који су ударници дали свом Врховном команданту, тј. да ће употребити све своје снаге да заједно са великим савезником — Црвеном армијом, совјетским партизанима и осталим савезницима униште фашизам „у току ове 1942. године”.¹⁹

С обзиром на то да је КПЈ своје кадрове васпитавала у духу пролетерског интернационализма, развијајући код њих неограничено повјерење према првој земљи социјализма и централи свјетског комунистичког покрета, то је сасвим разумљива оваква поддршка и повјерење у ставове Коминтерне и Стаљина. Али догађаји на свјетским фронтovima и у Југославији те године нијесу ишли у прилог овој тези, па су илузије о скором крају рата све

¹⁷ АИРПЈ, 1942, бр. 282.

¹⁸ Зборник НОП-а, том III/3, стр. 154

¹⁹ Исто, стр. 257.

више уступале мјесто реалним процјенама да ће рат дуго трајати. Ипак, претјерани оптимизам у смислу брзе пропасти фашизма и побједе Совјетског Савеза и осталих савезника није остао без утицаја и на практичну политику појединих руководства у Црној Гори за тај период, па ни без посљедица по каснији ток догађаја.

То је, свакако, имало свог утицаја и на процјену снага контрареволуције, које су тек узимале маха на овом терену. Тако се у извјештају Милутиновића и Ђиласа од 30. априла 1942. Врховном штабу, поред осталог, каже и ово: „По нашем мишљењу четници су у Црној Гори досегли кулминациону тачку свота развитака. Сада све зависи од наше политичке и војничке вјештине, па да крену низбрдо”.²⁰

Овакве и сличне процјене су, као што и Батрић Јовановић у истој књизи каже, биле нереалне, а оне су наводиле и Врховни штаб да доноси нереалне закључке. Јер, однос снага у почетку тзв. треће непријатељске офанзиве био је изразито у корист Италијана и четника.²¹ Уз то, морална, а и извјесна материјална помоћ коју су Енглези пружили четницима почетком 1942, имала је свог утицаја, како на мобилизацију коју су они спроводили у народу тако и на морал њихових трупа у борби против партизана.²²

Окупатор је са пуно смисла користио тешко економско стање које је почетком 1942. настало на територији данашње републике, јер је увидио да ће самом војничком силом, ма колика она била, тешко моћи да умири ратоборни народ Црне Горе. Било му је јасно да се тај народ неће мирити ни са италијанском окупацијом, као што се није, кроз историју, мирео ни с окупацијом других освајача. Зато је осјетну економску помоћ, коју је давао свим припадницима квислиншких формација што су се активно укључили у борбу против партизана, и извјесно оживљавање трговине користио у својој пропаганди као важан елеменат за мобилизацију људи. Таква његова политика имала је, у склопу ширег развитака догађаја, и одређене резултате.

Према томе, дубља и свестранија анализа свих појава и кретања у појединим фазама рата, њихова непосреднија повезаност и условљеност за одређене рејоне, односно покрајине, уз сву неопходну критичност, доприноси потпунијем сагледавању мјеста и улоге устанка у Црној Гори и његовог значаја у ослободилачком рату и револуцији народа Југославије. С обзиром на јединство акције коју је народ Црне Горе водио заједно са уста-

²⁰ Исто, стр. 134.

²¹ У вријеме ове офанзиве на територији данашње републике Црне Горе, налазило се преко 100.000 италијанских војника и око 12.000 четника и других квислинга. Б. Јовановић, цит. дјело, стр. 640, 641, 642.

²² У априлу 1943. четницима су из авиона спуштена 44 митраљеа „брада“ и „шварцлозе“, велике количине муниције и новца, а на Малти је било опремно око 200 тона разног ратног материјала за четнике Драже Михаиловића, што су они користили у својој пропаганди. — Ослободилачки рат народа Југославије, књ. I, стр. 191.

лим народима Југославије против истог непријатеља, у веома сличним условима које су наметали фашизам и други свјетски рат, са истим циљевима за национално и социјално ослобођење, које је постављала Комунистичка партија Југославије, — правилне анализе и оцјене о учешћу народа данашње републике Црне Горе у првој години рата и револуције могуће је дати једино ако те догађаје посматрамо као дио једне цјелине. Уважавајући све оно што је као специфично долазило до изражаја на појединим ужим рејонима, областима, или на територијама данашњих република, уважавајући у праницама историјски оправданот све оно што је било „посебно” у „општем”, ми ћемо само тако бити у стању да дамо објективну оцјену сложених кретања која је собом носио сваки рат и револуција, па и наша. При том морамо увијек имати у виду цјелокупну стратегију и тактику КПЈ у појединим фазама борбе за власт. То је једини пут к објективној оцјени свих ових огромних успјеха које је црногорски народ за револуцију у Југославији постигао у првој ратној години, 1941—1942, као и свих оних слабости и грешака које су условљавале мање или веће осеке у устанку. Солидним анализама и оцјенама на бази историјских чињеница, што је карактеристично и за овај скуп, даје се најбољи одговор и оним ауторима разних дјела у нашој историографији новијег периода који устанак народа Црне Горе третирају једнострано и неадекватно историјским збивањима.